

VĂN HÓA ỨNG XỬ VỚI XÃ HỘI TRONG TRUYỆN CỔ TÍCH NAM TRUNG BỘ

Phan Ánh Nguyễn²

Ngày nhận bài: 16/3/2023

Ngày chấp nhận đăng: 25/5/2023

Tóm tắt: Nam Trung Bộ là mảnh đất mới của người Việt trên con đường Nam tiến. Kho tàng truyện cổ tích của người dân vùng đất này là nơi lưu giữ hiện thực đời sống xã hội với nhiều mối quan hệ trong thời kỳ có sự phân chia giai cấp. Từ những mẫu chuyện cổ tích, chúng ta có thể tìm hiểu lối sống, cách ứng xử của người xưa. Qua đó, khám phá được các biểu hiện trong văn hóa ứng xử với xã hội của người Việt. Đó là những giá trị văn hóa truyền thống và khát vọng trong đời sống tinh thần của người Việt vùng Nam Trung Bộ.

Từ khóa: văn hóa ứng xử, truyện cổ tích, Nam Trung Bộ

CULTURE OF DEALING WITH SOCIETY IN FAIRY TALES OF THE SOUTH CENTRAL REGION

Abstract: South Central Coast is a new land of the Vietnamese people on the way to the South. The treasure of fairy tales of the people from this land is a place to preserve the reality of social life with many relationships during the period of class division. From the fairy tale stories, we can learn the way of life and behavior of the ancients. Thereby, we discover the expressions in the social behavior of the Vietnamese people. Those are the traditional cultural values and aspirations in the spiritual life of the Vietnamese in the South Central region.

Keywords: behavior, fairy tales, South Central region

1. Mở đầu

Toàn bộ giá trị vật chất và tinh thần được trao truyền, phát triển thành văn hóa dân tộc. Truyền thống văn hóa có tính ổn định, bền vững, có chức năng định hướng, đánh giá và điều chỉnh hành vi của con người. Trong sự nghiệp đổi mới đất nước ta hiện nay, văn hóa vừa có vai trò làm nền tảng tinh thần để duy trì và phát triển những giá trị tốt đẹp của dân tộc, vừa là mục tiêu, động lực để phát triển kinh tế - xã hội. Văn hóa được đặt ngang hàng với kinh tế, chính trị, xã hội. Việc gìn giữ và phát huy những giá trị văn hóa tốt đẹp của dân tộc có ý nghĩa to lớn đối với sự phát triển bền vững của đất nước.

Trong văn học dân gian, truyện cổ tích là một thể loại có sức phổ biến rộng rãi và sức sống lâu bền trong lòng nhiều thế hệ. Nó có ý nghĩa to lớn đối với sự hình thành nhân cách. Bên cạnh những chức năng quan trọng như chức năng thẩm mỹ, chức năng nhận thức, ... chức năng giáo dục trong truyện cổ tích nói riêng và văn học dân gian nói chung rất cần được khai thác. Hướng nghiên cứu văn hóa trong truyện cổ tích đã góp phần khẳng định được giá trị bền vững của văn học dân gian nói riêng, văn hóa dân tộc nói chung. Hướng nghiên cứu văn hóa kết hợp với ngôn ngữ, văn học là một trong những hướng đi thiết thực, thu hút nhiều sự quan tâm hiện nay. Theo đó, truyện cổ tích – một thể loại của văn học dân gian được thoát ra khỏi cách tiếp cận quen thuộc về nội dung, cấu trúc, thi pháp, ...

² Trường Đại học Phú Yên; Email: phananhnguyen@pyu.edu.vn

Nam Trung Bộ là vùng đất mới của người Việt so với phía Bắc, trải dài từ Bắc đến Nam là 8 tỉnh thành: Đà Nẵng, Quảng Nam, Quảng Ngãi, Bình Định, Phú Yên, Khánh Hòa, Ninh Thuận và Bình Thuận. Những lưu dân trên con đường Nam tiến đã mang theo truyền thống văn hóa tốt đẹp của cha ông và hình thành bản sắc văn hóa vùng. Các đặc điểm thú vị đó đã được lưu giữ trong nhiều thể loại văn học dân gian.

Văn hóa ứng xử là những cách ứng xử tốt đẹp, góp phần làm nên giá trị văn hóa của một cộng đồng và rất cần được gìn giữ, phát huy để góp phần vào sự phát triển xã hội. Văn hóa ứng xử của mỗi cá nhân được bồi đắp trước tiên từ môi trường gia đình. Truyện cổ tích là một trong những phương thức phản chiếu văn hóa ứng xử của con người ở nhiều môi trường khác nhau. Từ việc khảo sát, tìm hiểu truyện cổ tích, chúng tôi muốn khám phá các nét văn hóa ứng xử xã hội của người Việt ở vùng Nam Trung Bộ. Đây là hướng tiếp cận giá trị tinh thần từ cội nguồn văn hóa truyền thống của dân tộc, giúp hiểu hơn đặc trưng vùng miền và những giá trị văn hóa truyền thống. Điều này có ý nghĩa cấp thiết đối với việc tác động đến nhận thức, điều chỉnh văn hóa ứng xử. Đặc biệt, trong thời đại hiện nay, sự giao lưu, hợp tác giữa các vùng miền thuộc một quốc gia và giữa các quốc gia với nhau diễn ra thường xuyên, mạnh mẽ.

Khảo sát truyện cổ tích Nam Trung Bộ, chúng tôi nhận thấy các nét văn hóa ứng xử giữa những người trong xã hội thể hiện ở tình bạn, tình yêu, vua tôi, những mối quan hệ khác. Đề tài giới hạn phạm vi khảo sát, nghiên cứu ở những tác phẩm văn học dân gian thuộc thể loại cổ tích của người Việt ở Nam Trung Bộ đã được sưu tầm và xuất bản. Bao gồm: *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam* (Quyển 1, 2) (Nguyễn Đồng Chi, Nxb Trẻ, TP. HCM, 2015), *Yếu tố thần kỳ trong truyền thuyết và truyện cổ tích người Việt ở Nam Trung Bộ* (Nguyễn Đình, Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội, 2010), *Văn học dân gian Phú Yên* (Nguyễn Đình (Chủ biên), Dương Thái Nhơn, Lý Thơ Phúc, Sở KH-CN Phú Yên – Hội VNDG & VHCDT Phú Yên, Phú Yên, 2010), *Văn học dân gian Sông Cầu* (Nguyễn Đình, Nxb Thanh niên, Hà Nội, 2011), *Văn hóa dân gian huyện đảo Phú Quốc và Lý Sơn* (Trương Thanh Hùng, Phan Đình Độ, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội, 2012), *Truyện cổ, truyện dân gian Phú Yên* (Ngô Sao Kim, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội, 1996), *Truyện cổ tích thế tục Việt Nam* (Quyển 1, 2, 3) (Triều Nguyên, Nxb Sân Khấu, Hà Nội, 2016), *Truyện kể dân gian đất Quảng* (Quyển 1) (Hoàng Hương Việt, Bùi Văn Tiếng (Chủ biên), Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội, 2014). Trong phạm vi tư liệu, chúng tôi thống kê được 72 truyện thể hiện văn hóa ứng xử của người Việt vùng Nam Trung Bộ. Văn hóa ứng xử trong tình bạn là 6,9 % (5/72 truyện), văn hóa ứng xử trong tình yêu đôi lứa là 8,3 % (6/72 truyện), văn hóa ứng xử trong mối quan hệ vua tôi là 9,7 % (7/72 truyện), văn hóa ứng xử trong những mối quan hệ khác ở xã hội chiếm tỉ lệ cao nhất là 44,4% (32/72 truyện).

2. Nội dung

2.1 Văn hóa ứng xử trong tình bạn

Bên cạnh gia đình, bạn bè là nơi kết nối khăng khít con người với con người. Tình bạn đẹp luôn có cơ sở từ cách đối xử tốt với nhau. Đó có thể như sự tốt bụng của một chàng trai tuy vất vả tìm được khúc gỗ đẹp nhưng vì bạn mình thích nên đã giao khúc gỗ ấy cho bạn (*Cô gái đẹp và bốn chàng trai*¹). Gia cảnh không giàu có song bạn đến nhà thì đối đãi chu đáo, nhiệt tình (*Đau bụng ai*², *Làm gà xa bạn*³). Người Việt Nam rất hiếu khách. Khách đến nhà, dù quen hay lạ, dù gia cảnh không giàu sang nhưng người Việt luôn cố gắng tiếp đón chu đáo. Tục ngữ có câu: *Khách đến nhà, chẳng gà thì gói*. Thậm chí, khi có người vợ rất keo kiệt, nhưng anh Ất trong truyện *Làm gà xa bạn* vẫn hết lòng với bạn mình bằng cách nặn ni vớ cho bắt một con gà làm thịt nấu cháo mời bạn. Tình bạn tốt đẹp còn được khẳng định trong hoàn cảnh nguy nan. Đó là lúc bạn bè sát cánh bên nhau, đồng tâm hiệp lực chống lại chằn tinh (*Mù và gù*⁴). Cách ứng xử tốt đẹp, giúp giữ được tình bạn vững bền chính là niềm tin, sự đối đãi chân thành vượt lên trên mọi khác biệt giữa hai người. Quân Tử, Trượng Phu trong truyện cổ tích cùng tên⁴ là hai người bạn có sự tương phản về hoàn cảnh: Trượng Phu giàu có còn Quân Tử thì chịu cảnh bán hàn nhưng họ vẫn thân thiết, không hề có gì mặc cảm. Không dừng lại ở đây, chính cách ứng xử đẹp trong tình bạn, vượt lên trên mọi của cải vật chất mới là tình bạn đích thực. Vì sợ những nghi ngờ ảnh hưởng đến tình bạn nên Quân Tử đã lựa chọn cách nhận mình là người mượn con cóc vàng của Trượng Phu về nhà chơi. Điều đó đồng nghĩa với việc Quân Tử bán nhà, bán đất lấy tiền sắm lại con cóc vàng cho bạn.

Trong tình bạn, người dân Nam Trung Bộ đã có những cách ứng xử rất tốt đẹp, thể hiện được đặc điểm tính cách của người dân ở vùng đất này. Đó chính là tấm lòng chân thành, phóng khoáng đối với bạn bè. Đặc biệt, họ còn thể hiện cả sự thẳng thắn. Trong truyện *Đau bụng ai*², khi Láu đến nhà Keo uống mật ong, vì tiếc của nên Keo bảo rằng uống nhiều sẽ đau bụng. Láu đã trả lời rằng uống mật

ong nhiều thì đau bụng anh chứ không phải đau bụng tôi. Cách ứng xử đó vừa khéo léo vừa thể hiện sự góp ý đối với bạn của mình. Trong tình bạn, không thể tránh khỏi những lúc không hợp nhau và chỉ có việc đối diện trực tiếp với vấn đề mới có thể gắn kết những người bạn lâu dài hơn, giúp nhau tiến bộ hơn. Vốn là những người chân thành, thẳng thắn, người dân Nam Trung Bộ cũng đã thể hiện nét tính cách đó trong ca dao:

-Hồi nào gạo trắng quán Cau
Cá thu chợ Yến anh lắc đầu chê hồi
Bây giờ đáng số anh ơi

Một phần khoai một phần bắp anh thôi kén lừa¹⁰

Sự góp ý chân thành, thẳng thắn để người khác nhận thức rõ về khuyết điểm của bản thân là cách ứng xử cần được khuyến khích phát triển để xã hội tốt đẹp hơn. Đó cũng là sự quan tâm của con người đối với nhau.

Có thể thấy, không phải thời gian hay vật chất mà chính nghĩa khí mới là yếu tố quan trọng, làm nên văn hóa ứng xử trong các mối quan hệ bạn bè, quyết định tình bạn đích thực.

2.2 Văn hóa ứng xử trong yêu đôi lứa

Những cá nhân trong xã hội được kết nối đặc biệt bởi tình yêu. Khi yêu nhau, người dân Nam Trung Bộ có những cách ứng xử rất đẹp. Với tình yêu, điều quan trọng là phải có sự chân thành và những nỗ lực mang đến điều tốt đẹp cho người mình yêu thương mà không đòi hỏi được đền đáp. Cô gái – con của chủ nhà trọ có tình cảm với chàng học trò ở trọ nhà mình và đã âm thầm giúp đỡ anh (*Chàng nho sĩ họ Lê³*). Dù không thuộc cùng tầng lớp nhưng khi yêu nhau, họ không để sự phân biệt giai cấp làm cản trở tình cảm của mình (*Dòng suối mơ³, Hà Bá⁴*). Vì tình yêu, họ chấp nhận mọi thử thách khó khăn. Quan tể tướng trong truyện *Hà Bá* đã ra một điều kiện không bao giờ thực hiện được cho chàng trai nghèo khổ: muốn sánh duyên với con gái quan, phải có một chiếc du thuyền cực đẹp, đi thật nhanh trên nước và giàu có đến mức mọi người trong nước đều biết tiếng. Ấy vậy mà chàng trai vẫn quyết tâm sắt đá, rời quê hương đi buôn bán nơi xa để thực hiện điều kiện đó.

Trong tình yêu, con người cũng rất trách nhiệm. Tuy nàng Út là dân thường, thân hình lại không bình thường, bé tí như ngón út nhưng khi biết nàng có con với mình, hoàng tử đã xin vua cha được cưới nàng Út, tổ chức đám cưới linh đình suốt mấy ngày đêm (*Nàng Út⁴*).

Người dân Nam Trung Bộ cũng đã thể hiện cách ứng xử tốt đẹp trong tình yêu khi chân thành và mạnh dạn kết hôn với những người có bề ngoài xấu xí, khác thường (*Người hóa thành chồn², Nàng Út⁴, Lầy chồng dế⁵*). Khi quyết định cưới những người có dung mạo khiếm khuyết, người trong cuộc không chỉ vượt qua rào cản của quan niệm môn đăng hộ đối mà còn chấp nhận chung sống với người mang vẻ bề ngoài không bình thường. Đó là chàng trai trong lột chồn, lột dế, nàng Út tí hon. Nhân vật xấu xí, dị dạng là kiểu nhân vật rất quen thuộc với người đọc truyện cổ tích nói chung. Nhân vật này cũng xuất hiện trong truyện cổ tích Nam Trung Bộ và cho thấy sự khẳng định cách ứng xử tốt đẹp trong tình yêu là sự chấp nhận, tôn trọng phẩm chất quý giá bên trong của con người. Bề ngoài cũng là một trong những thử thách của tình yêu.

Dẫu cho ở thời đại nào, dẫu cho bao quanh tình yêu là những ràng buộc khắt khe, người dân Nam Trung Bộ vẫn dành cho tình yêu khát vọng về một tình yêu chân thành, chung thủy. Cách ứng xử đó được thể hiện rõ nét hơn, giàu cảm xúc hơn trong ca dao – dân ca của người dân nơi đây. Cuộc sống tuy nghèo nhưng người Việt vùng Nam Trung Bộ luôn đề cao nghĩa thủy chung:

- Bao giờ cho sóng bỏ gành
Cù lao bỏ biển, anh mới đành bỏ em⁹
- Ngó ra sóng bủa Bãi Bàng

Một ngày xa bạn, ăn vàng không ngon¹⁰

2.3 Văn hóa ứng xử trong mối quan hệ vua tôi

Trong bối cảnh xã hội có sự phân chia giai cấp, cách ứng xử duy trì sự ôn hòa luôn được đề cao. Đối với dân, vua quan trọng dụng, trọng thưởng cho công lao lớn của họ (*Cho con học nghề⁵, Cái ấm đất², Cứu vật vật trả ơn⁴*). Vua luôn sẵn sàng chiêu mộ người dân ở khắp mọi nơi mà không hề có sự phân biệt giai cấp. Đặc biệt, ân thưởng cao nhất còn là cho người dân kết hôn với con vua. Đối với những vị quan chưa tốt, người dân đã có cách ứng xử khéo léo để thay đổi được tình thế. Truyện cổ tích giải thích nguồn gốc của tên gọi chiếc nhẫn đã cho thấy rõ điều đó (*Tại sao gọi là chiếc nhẫn²*). Trước sự độc tài, ác nghiệt của vị quan, người dân và quân lính không thù ghét mà tặng ông chiếc nhẫn quý giá làm ông cảm kích, mềm lòng, nghe theo lẽ phải.

Vua quan được xem là bậc phụ mẫu của dân nên yêu thương dân, chăm lo cho đời sống của dân và phân xử công minh. Vua sẵn sàng đuổi phò mã mà chính mình lựa chọn đến miền sơn cước khi phát hiện sự gian ác (*Lòng người khó đo*¹).

Mối quan hệ giữa vua và dân trong truyện cổ tích Nam Trung Bộ rất tốt đẹp và lí tưởng. Người nông dân có thể kết hôn với con của vua, rồi trở thành người trị vì (*Cứu vật vật trả ơn*⁴, *Cái ẩm đất*²). Ranh giới giai cấp không còn là vấn đề lớn khi vua vẫn chấp nhận cho con mình cưới thường dân vì người con gái đó rất xinh đẹp (*Chiếc gậy thần*⁴). Khi nhà vua tìm được người xứng đáng về phẩm chất và trí tuệ, tuy không cùng tầng lớp nhưng người dân vẫn nhận được ân huệ lớn lao đó. Đó là biểu hiện của nét văn hóa ứng xử rất tốt đẹp của vua đối với dân. Không chỉ thế, giữa vua, quan và dân không hề có sự phân biệt giai cấp khi những bậc vua, quan đã lựa chọn ai thì họ sẽ kết hôn và bảo vệ người đó. Dẫu cho người họ muốn kết hôn có bề ngoài không bình thường nhưng không vì thế mà không có cuộc hôn nhân hạnh phúc. Đây thật sự là nét văn hóa ứng xử cao đẹp khi lấy nền tảng là sự trân trọng phẩm giá của con người (*Nàng Út*⁴, *Cậu học trò nghèo đỗ Trạng*¹). Có thể thấy trong truyện cổ tích Nam Trung Bộ, mối quan hệ giữa vua quan và dân rất lí tưởng.

2.4 Văn hóa ứng xử trong những mối quan hệ khác ở xã hội

Bên cạnh khá nhiều truyện tập trung thể hiện một số đặc điểm văn hóa ứng xử của người dân Nam Trung Bộ ở mỗi quan hệ bạn bè, người yêu, vua quan và dân, còn có nhiều nét ứng xử đẹp trong các mối quan hệ đa dạng khác của xã hội. Đó là cách ứng xử nhân văn, nhân ái giữa những người xa lạ hoặc của cá nhân đối với cộng đồng.

Truyện cổ tích Nam Trung Bộ cuốn hút người đọc vì có những tình huống rất thú vị, mang tính thử thách. Chính trong những hoàn cảnh khó khăn, chúng ta càng thấy rõ cách ứng xử chân thật và nhân cách tốt đẹp của con người. Không ít trường hợp con người cứu mạng, yêu thương trẻ mồ côi như chính con ruột của mình (*Cái lưỡi chết biết nói*⁴, *Lòng người khó đo*¹, *Hũ bạc*²). Tuy không phải là con cái do chính mình sinh ra nhưng người làm cha, làm mẹ trong truyện *Lòng người khó đo* đã dành cho con nuôi cơ hội quý giá: khi nhà vua chọn phò mã là người tìm được ấn vàng, thay vì giúp con ruột mình nhận cơ hội hiếm có đó, hai vợ chồng đã chỉ dẫn cho cậu con nuôi. Lúc tuổi về già, vợ chồng người con nuôi chăm sóc mình tận tâm nên người cha đã quyết định trao cho vợ chồng cô con nuôi nhà cửa và hũ bạc (*Hũ bạc*). Không chỉ người giàu có cứu mạng người khó khăn hơn mình mà ngay khi là những người ăn xin, gặp người neo đơn, hoạn nạn họ vẫn sẵn lòng san sẻ. Cả ngày đi xin được một nắm gạo nhưng họ vẫn lấy nấu cháo cho ông cụ ăn và yêu thương, chăm sóc ông như người trong gia đình (*Chợ nàng dâu*²). Trong truyện *Sự tích con ếch*³, cô gái xấu xí, nghèo khổ đã giúp đỡ lão ăn mày. Giúp đỡ người khác là hành động đẹp và giúp đỡ khi hoàn cảnh bản thân khó khăn thì hành động đó còn cao đẹp hơn nhiều. Những con người có trái tim nhân hậu sẽ nhận được điều kỳ diệu. Cô gái đã trở thành người xinh đẹp sau khi giúp lão ăn mày. Đó là niềm tin và khát vọng nhân rộng nghĩa cử cao đẹp của người xưa trong truyện cổ tích. Thước đo của lòng nhân ái chính là từ trong hoàn cảnh khó khăn. Tục ngữ có câu *Lá lành đùm lá rách*. Thực tế, có những chiếc lá không lành nhưng vẫn chân tâm bao bọc lá rách. Trong truyện *Cứu vật vật trả ơn*⁴, khi nạn hồng thủy ập đến, mặc dầu đã được rùa dặn rằng không được cứu con người vì cứu vật vật trả ơn, cứu nhân nhân trả oán nhưng khi gặp người đàn bà bụng mang dạ chửa kêu cứu, chàng trai đã không thể làm ngơ.

Từ những người xa lạ nhưng lòng nhân ái luôn tạo ra những cách ứng xử đầy tình người, giúp con người có được sự trợ giúp, gần gũi nhau hơn và nương tựa vào nhau để cùng vượt qua khó khăn. Đó là trường hợp của chàng trai đã đến sống với bà cụ neo đơn, nhận bà làm mẹ nuôi và sau này bà còn đi hỏi vợ cho anh (*Ba anh em chôn xác cha*⁴). Từ hai người xa lạ nhưng cùng hoàn cảnh cô đơn nên anh mù và anh gù đã nhanh chóng kết bạn với nhau. Sau này còn cùng nhau phối hợp đuổi được chằn tinh, trở thành chủ làng (*Mù và gù*²),... Lòng nhân ái rất cần được nhân rộng trong mọi hoàn cảnh để con người gần gũi nhau hơn, có niềm tin vào điều tốt đẹp và hướng thiện hơn. Đôi khi, lòng nhân ái là một hành động rất đơn giản, chỉ cần con người mở lòng ra và trao tặng nó cho người xung quanh. Đó là trường hợp vị đạo sĩ trong truyện *Câu thần chú*² thấy người cha nghèo, ham học nên đã ban một số sách quý cho ông và dặn dò có hai câu thần chú trong một quyển sách. Trước khi qua đời, người cha đã dặn các con tiếp tục đọc. Sau nhiều năm, tuy không tìm thấy câu thần chú nhưng những người con đều trở thành người thành công. Câu chuyện ngắn gọn trên đã làm lan tỏa thông điệp về giá trị lớn lao của lòng nhân ái.

Lòng nhân ái xuất phát từ những người tốt và cũng được tạo thành từ chính sự hiền lành, trung thực, giàu lòng yêu thương. Đúng với câu tục ngữ *Ở hiền gặp lành*. Cô gái trong truyện *Chiếc gậy*

*thần*⁴ tuy rất xấu xí, một mình đi vào rừng nhưng với tính tình hiền lành, trung thực nên chẳng bao lâu sau cô đã được những người thợ rừng thương mến. Cô đã tận dụng thời gian rảnh rỗi để may vá quần áo cho họ.

Cũng chính lòng nhân ái mà con người có sức mạnh để sống vị tha. Tha thứ cho người khác không phải là điều dễ dàng. Lòng vị tha là cách ứng xử tốt đẹp. Ở truyện *Hòn đá phục thù*², khi con của người nhà giàu ném đá bể xương bánh chè của anh bạn hàng xóm, anh ta đã giấu hòn đá suốt ba mươi năm để chờ ngày ném trả thù. Khi thấy kẻ thù năm xưa bây giờ là tên ăn mày, đang sụp quy vì đói là nên anh đã từ từ hạ hòn đá xuống. Giữ mối thù suốt ba mươi năm và rồi tha thứ trong tích tắc không phải là điều dễ thực hiện.

Tinh thần xả thân vì cộng đồng cũng là cách ứng xử cao đẹp được nhân dân ghi nhớ. Rất nhiều người không sợ sự hi sinh của bản thân, một mình tìm cách cứu cả cộng đồng. Không ít trường hợp các chàng trai đã sẵn sàng cứu người từ lực lượng siêu nhiên hung ác (*Cái lưỡi chết biết nói*⁴, *Cho con học nghề*⁴, *Người học trò với ba con quỷ*⁶,...). Trước nạn đói đe dọa dân làng, chàng Mít đã theo giấc mộng và lên đường tìm nguồn sống cho dân làng (*Sự tích cây mít và cây bí đỏ*⁴). Một trong những hành động cao cả của con người đối với cộng đồng chính là sẵn sàng hi sinh hạnh phúc cá nhân để giữ lấy bình yên cho mọi người. Gần tới ngày cưới, chàng trai văn võ toàn tài đã lên đường đánh giặc ngoại xâm và hi sinh (*Tiếng chim quốc*¹). Trong lịch sử hào hùng của đất nước, có biết bao người dân Việt Nam như thế. Họ không chỉ hun đúc những trang sử vẻ vang mà còn làm nên nét đẹp văn hóa của dân tộc.

Truyện cổ tích Nam Trung Bộ cũng là nơi lưu giữ nhiều hành động nghĩa hiệp đối với những người xung quanh. Với công lao cứu công chúa, nhà vua ban cho bốn anh em nhiều vàng bạc nhưng họ chỉ xin một điều: miễn sưu thuế cho dân làng (*Cho con học nghề*). Con người không sử dụng những vật thần kỳ có được để làm của tư lợi mà sẵn sàng giúp đỡ những người xung quanh. Người em trong truyện *Cái ăm đất*² đã dùng cái ăm đất để cứu nhiều người nghèo bị bệnh. Chàng trai đó không hề có của cải vật chất nào khác ngoài chiếc ăm đất do cha để lại. Nhà giàu các nơi hỏi mua cái ăm đất với giá hàng trăm, hàng ngàn nén vàng nhưng anh vẫn không bán mà giữ nó để làm việc thiện. Đây thật sự là một tấm lòng nhân ái, thiện lương. Vợ chồng ông Thịnh trong truyện *Cầu Ông Thịnh*⁷ đã dùng tiền của để xây cầu, giúp rất nhiều người dân đi lại thuận tiện, tránh nạn đắm thuyền. Ở thời đại nào, cuộc sống vẫn luôn rất cần những lòng tốt có hành động thiết thực như thế.

Để có thể dung hòa với mọi người và cuộc sống luôn vui vẻ, cách ứng xử đề cao chữ *nhẫn* là cách ứng xử đẹp song cũng không dễ thực hiện. Với người khác, người dân Nam Trung Bộ nhường nhịn, hướng tới sự *dĩ hòa vi quý*. Người cha trong chuyện *Bách nhẫn thành kim*² vào ngày vui của con gái mình đã nhường bộ nhóm người ăn mày nhiều lần. Nhóm người ăn mày ghê lở đầy mình muốn ngồi chung mâm với những vị khách. Thế là chủ nhà ôn tồn thuyết phục quan khách nên chịu khó vui vẻ ngồi chung. Khi một người trong số họ yêu cầu được ngủ với cô dâu một đêm, cả con gái và con rể đều theo lời cha dạy (“một sự nhịn chín sự lành”) nên ép lòng chịu đựng cho qua cơn thử thách. Cuối cùng, sáng hôm sau khi mọi người kéo chân ra thì thấy một đồng vàng thoi rục rở. Với nhóm người ăn xin, ông lão đã chịu đựng được đủ một trăm điều nhẫn nhục. Đúng là “Bách nhẫn thành kim”. Người xưa đã kể câu chuyện này với tên truyện như thế như nhắc nhở chúng ta về cách ứng xử ôn hòa trong các mối quan hệ để duy trì sự hòa bình và kết quả tốt đẹp của lòng nhẫn nại.

Mảnh đất miền Trung vốn hứng chịu nhiều khắc nghiệt của thiên tai, địa hình cũng hiểm trở bởi núi đồi. Hoàn cảnh ấy đã tôi luyện cho con người ý chí sắt đá và sự nhẫn nại. Phẩm chất đó cũng bộc lộ trong cách ứng xử của con người với nhau.

Người Việt Nam trọng sự hòa thuận và rất tế nhị, kín đáo khi giao tiếp. Nên khác với người phương Tây, người Việt Nam không đi thẳng vào vấn đề mà thường *vòng vo Tam Quốc*, không mở đầu trực tiếp. Tuy nhiên, một trong những điểm riêng của người dân Nam Trung Bộ làm nhiều người thương mến khi tiếp xúc chính là sinh sống ở vùng đất có thiên nhiên khắc nghiệt song người dân nơi đây rất lam lũ, chất phác. Trước những điều không tốt, họ thường nói thẳng, nói thật lòng mình. Đối với một người rất ích kỷ nên tìm thầy lang nhờ cắt giúp một con mắt, thầy lang đã bảo anh ta cắt ngay tính ích kỷ vào túm tốt hơn là cắt con mắt (*Con mắt*²).

Người dân Nam Trung Bộ cũng rất coi trọng chữ tín. Giữ chữ tín và đối đãi tốt với người có công với mình là cách ứng xử đẹp. Cho dầu đó là người thuộc tầng lớp thấp hơn mình (*Con chim khách mầu nhiệm*⁶).

Bên cạnh đó, thái độ cầu thị sẽ giúp con người nhận được sự giúp đỡ của những người xung quanh và có được thành công. Trong cuộc thi đan nong để cưới được vợ, chàng trai ở biển đã ra ngã ba đường ngồi đan, nhờ có sự góp ý của mọi người nên anh chiến thắng (*Thử tài đan nong*²).

Cách ứng xử bình tĩnh, khéo léo khi gặp sự cố sẽ đem lại thành công cũng như không khí ôn hòa. Đó là thông điệp quý báu khiến nhiều người phải suy nghĩ về cách hành xử của bản thân trong nhiều tình huống thường gặp ở cuộc sống hàng ngày. Trong câu chuyện cổ tích rất ngắn gọn *Con ngựa mất trộm*², khi tên trộm khẳng khái quát tháo rằng ngựa là của hăn, người bị trộm đã nhanh trí rút khăn lông trùm đầu ngựa và hỏi rằng hăn có biết con ngựa bị hư mắt nào không. Tên trộm trả lời hư mắt bên trái. Lúc đó, trước sự chứng kiến của bà con, người mất ngựa nói rằng ngựa của anh ta chẳng mù mắt nào cả.

3. Kết luận

Kho tàng cổ tích Nam Trung Bộ với nhiều cách ứng xử tốt đẹp của con người trong các mối quan hệ đa dạng của xã hội từ những hoàn cảnh éo le cho đến tình huống thường nhật đã góp phần khẳng định tinh thần truyền thống của người Việt – tinh thần tương thân tương ái vì cộng đồng. Thuộc văn hóa gốc nông nghiệp, người Việt có lối sống trọng tình và coi trọng cộng đồng. Nên người Việt luôn sẵn sàng đoàn kết, giúp đỡ nhau, xem mọi người trong cộng đồng như anh, chị em trong gia đình. Vì thế, tục ngữ có các câu *Lá lành đùm lá rách, Máu chảy ruột mềm, Chị ngã em nâng*,... Trong quá trình khai hoang lập ấp ở vùng đất mới, ở buổi đầu với vô vàn trắc trở, người Việt càng phát huy tinh thần đoàn kết tương trợ, lối sống trọng tình. Qua đây, chúng ta có điều kiện để hiểu hơn về tính cách của Việt ở vùng Nam Trung Bộ. Trên con đường Nam tiến, họ không chỉ mang theo công cụ lao động sản xuất, gia quyến mà còn có cả văn hóa lâu đời được vun đắp suốt hàng ngàn năm lịch sử của dân tộc. Họ luôn giữ trong mình những phẩm chất tốt đẹp của vùng cha ông đất Tổ. Đó là lối sống trọng tình và nếp ứng xử hài hòa, linh hoạt. Đồng thời, họ còn thể hiện sự chất phát, rắn rỏi, thật thà ở môi trường mới với rất nhiều khó khăn. Trong hiện thực cuộc sống còn nhiều vất vả, bất công, những cách ứng xử tốt đẹp của con người là điều tươi sáng toát ra từ các câu chuyện cổ tích.

Từ thời xa xưa, khi cuộc sống còn rất nhiều thiếu thốn, vất vả và hiểm nguy, cha ông vẫn luôn hướng đến lòng nhân ái trong mọi mối quan hệ của con người. Toát ra từ truyện cổ tích Nam Trung Bộ là quan niệm sống, triết lý sống hướng thiện, là niềm tin mãnh liệt vào phẩm chất tốt đẹp của con người mặc cho cái xấu, cái ác và những gian truân, thử thách luôn hiện hữu.

Truyện cổ tích không phải là thể loại văn học dân gian duy nhất thể hiện văn hóa ứng xử của người Việt song nó có phương thức chuyển tải các thông điệp về giá trị văn hóa rất riêng. Không đề cập các kinh nghiệm sống một cách trực tiếp, cô đúc như tục ngữ; không sử dụng tiếng cười để vạch rõ đúng sai như truyện cười; cũng không diễn tả thế giới tâm hồn như ca dao – dân ca;... truyện cổ tích xây dựng cuộc sống của con người một cách gần gũi và hấp dẫn bởi yếu tố kì ảo. Chất hiện thực mộc mạc đậm nét trong truyện cổ tích Nam Trung Bộ đã làm cho những câu chuyện nơi đây gần gũi với đời thường hơn, tác động sâu sắc đến nhận thức và hành động của người đọc. Truyện cổ tích ra đời trong bối cảnh xã hội có sự phân chia giai cấp, mang nhiều dấu ấn của thời đại nó hình thành song những nét đẹp văn hóa được lưu giữ trong cổ tích là những giá trị tinh thần có ý nghĩa đối với muôn đời.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Hoàng Hương Việt, Bùi Văn Tiếng (Chủ biên), (2014), *Truyện kể dân gian đất Quảng (Quyển 1)*, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội.
- [2] Ngô Sao Kim (2011), *Truyện cổ, truyện dân gian Phú Yên*, Nxb Lao Động, Hà Nội.
- [3] Triều Nguyên (Sưu tập, giới thiệu), (2016), *Truyện cổ tích thế tục Việt Nam (Quyển 1)*, NXB Sân Khấu, Hà Nội.
- [4] Nguyễn Định (Chủ biên), (2010), *Văn học dân gian Phú Yên*, Phú Yên.
- [5] Nguyễn Định (2010), *Yếu tố thần kỳ trong truyền thuyết và truyện cổ tích người Việt ở Nam Trung Bộ*, Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
- [6] Nguyễn Đồng Chi (2015), *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam (Quyển 1)*, Nxb Trẻ, TP. HCM.
- [7] Triều Nguyên (Sưu tập, giới thiệu), (2016), *Truyện cổ tích thế tục Việt Nam (Quyển 2)*, Nxb Sân Khấu, Hà Nội.
- [8] <http://cadao.me> (truy cập ngày 20/5/2022).
- [9] <http://e-cadao.com> (truy cập ngày 20/5/2022).

